

RECENSIES

Ida Jager, *Hoofdstad in gebreke. Manoevreren met publieke werken in Amsterdam 1851-1901*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2002) 559 pp. ISBN 90-6450-413-X

Het proefschrift van Ida Jager is prachtig vormgegeven. Het 559 pagina's dikke boek heeft het uiterlijk meegekregen van een negentiende-eeuwse gemarmerde archiefomslag, bedoeld om de papieren bijeen te houden. Bij het lezen van het proefschrift van Ida Jager dringt het beeld zoals Spalding dat schetst voor de musea zich onmiskenbaar op. In 2002 verscheen van de hand van Julian Spalding, oud-directeur van de Glasgow Museums, een inspirerend boek onder de titel *The Poetic Museum: Reviving Historic Collections*. Spalding laat in zijn boek zien dat het rendement van historische collecties vele malen groter kan zijn, als goed nagedacht wordt over welk verhaal men met de collectie wil vertellen en als de collectie zo gepresenteerd wordt dat de verbeelding van het publiek wordt geprikkeld. Het enige verschil is dat Ida Jager niet een museale collectie, maar een archief, dat van Publieke Werken van de gemeente Amsterdam, tot onderwerp heeft. Jagers boek oogt als een lofzang op dit omvangrijke archief. Om de vijf à zes pagina's wordt de lezer verblijd met een illustratie, afkomstig uit het archief van Publieke Werken. Hoewel de auteur het keurig verantwoordt, blijft het alleen wel jammer en soms ook storend in een boek waarin de ruimtelijk structuren zo belangrijk zijn, dat illustraties en de tekst geen verband met elkaar hebben.

Uit het hele boek blijkt hoezeer Jager gefascineerd is geraakt door het archief van Publieke Werken. 'Het verleent degenen die het langdurig als aanvoerhaven gebruiken, de gelegenheid zich te verplaatsen naar toestanden van voorheen, naar bijvoorbeeld de hoedanigheid van de straten, stegen, grachten, bruggen, pleinen en openbare gebouwen waarover de hoofdstad in de tweede helft van de negentiende eeuw beschikte. Kortom naar het ruimtelijke bouwwerk dat Amsterdam in die dagen behelsde' (13). En daar gaat dit boek over. Over de organisatie die in 1851 uit het eeuwenoude fabrieksambt was voortgekomen en die, in de periode van vijftig jaar die volgde, zich ontwikkelde tot een verstokte bureaucratische onderneming.

Ida Jager heeft door haar manier van schrijven, die haar journalistieke en kunsthistorische achtergrond verraadt, het archief van Publieke Werken op een bijzondere wijze tot leven weten te wekken. Zij neemt de lezer aan de hand door het Amsterdam van de tweede helft van de negentiende eeuw. De stad was omstreeks 1850 een zieke stad. De auteur schetst de failliete boedel van Nederlands hoofdstad aan de hand van dramatische verslagen die ze in het archief van Publieke Werken tegenkomt. Vermolmde waterkeringen, kapotte wegen, stinkende sloppen, gevaarlijke bruggen, ver-

vallen stadspoorten. En dat allemaal in duizelingwekkende aantallen. Het Stadsfabriek-ambt en Stadswaterwerken, de twee afdelingen met elk een directeur aan het hoofd die samen Publieke Werken vormden, waren in geen enkel opzicht toegerust om de bouwvallige stad te herstellen, laat staan te moderniseren. En dat terwijl de stad aan de vooravond stond van een grote toename van het verkeer en de introductie van waterleiding, gasleiding, riolering en dergelijke die steeds hogere eisen zouden stellen aan Publieke Werken.

Jager laat de worsteling zien die de organisatie Publieke Werken in de negentiende eeuw doormaakt. In haar boek staan twee ambtenaren die de strijd met het verval zijn aangegaan centraal. Dat was in de eerste plaats de voormalige genieofficier W.A. Froger die in 1852 benoemd werd op de nieuw in het leven geroepen functie van stadsinspecteur. Deze stadsinspecteur werd boven de twee directeurs van het Stadsfabriek-ambt en Stadswaterwerken geplaatst. Hij scheidde een jaar na zijn indiensttreding een omvangrijk inspectierapport af waarin hij van alle vijftig Amsterdamse wijken op minutieuze wijze inzicht gaf in de toestand van stadsgebouwen, waterkeringen, bruggen en wegen.

Zijn analyse was vooral vernietigend voor de organisatie Publieke Werken die hij omschreef als een verrot gebouw. Alles wat dit instituut aanpakte, bleef ook daarna gebrekkig. Dat was vooral te wijten aan het personeel dat ver beneden de maat was en het versleten en aftandse materiaal waarmee Publieke Werken herstelwerkzaamheden uitvoerde. Hij stelde allerlei maatregelen ter verbetering voor. Ondanks het feit dat Froger de vinger op de zere plek wist te leggen, heeft hij het pleit niet gewonnen. De tegenstand die hij iedere dag weer ondervond was enorm. Na drieëneenhalf jaar werd hij door wethouder Publieke Werken Isaac Warnsinck ontslagen, samen met zijn twee grote opponenten, de directeurs van Publieke Werken. Warnsinck nam vervolgens de gehele organisatie op de schop. Dit gebeurde overigens voor een groot deel op basis van analyses van de naar huis gestuurde Froger.

Er werd een driehoofdige leiding ingesteld, bestaande uit een stadsingenieur, stadsarchitect en directeur. Daarnaast werd de bezem gehaald door het incompetente korps van ondergeschikten. De tweede belangrijke ambtenaar voor publieke Werken in deze periode deed zijn intrede in 1864 als tamelijk onervaren stadsingenieur: J.G. van Niftrik. Hij zou tot zijn pensioen in 1901 zijn stempel op de hoofdstad drukken. Toen Van Niftrik na al die jaren terugkeek, typeerde hij Amsterdam als de stad die zich in deze periode ontdaan had van het uiterlijk 'van een oude lelijke vrouw wier gebit veel had geleden' (267). Jager laat vervolgens zien op welke wijze Van Niftrik het 'Stamboel of Cairo aan de boorden van den Amstel' (274) een langjarige kuur toediende. Door de stad dagelijks wandelend te doorkruisen, kreeg hij scherper dan wie ook in de gaten onder welke kommervolle omstandigheden tal van stadgenoten leefden als gevolg van het ontbreken van goede civieltechnische en infrastructurele voorzieningen. Van Niftrik was een praktisch ingestelde ingenieur die in zijn werk vooral gemotiveerd werd door zijn wil excessen aan te pakken. Of het nu ging om het bestrijden van de corrupte stratenmakerskliek binnen zijn organisatie, het bestrijden van het cholera-veroorzakende vuile water door bijvoorbeeld demping van grachten en aanleg van waterleiding, de verbetering van wegen en straatverlichting, of zijn poging de hoofdstad een waardige uitbreiding te geven, Van Niftrik deed het allemaal met veel energie. Maar hij was evenmin in staat het negatieve beeld van Publieke Werken in positieve zin bij te stellen. De dienst bleef onder vuur liggen en reorganiseerde in 1873 weer naar een eenhoofdige leiding.

Het is niet eenvoudig om het proefschrift van Ida Jager goed te typeren. Het is geen klassieke institutionele studie en het boort evenmin een braakliggend onderzoeksterrein aan. Arnold van der Valk schreef in 1989 een proefschrift over de gemeentelijke planologie van Amsterdam en raakt op vele onderdelen het onderzoeksterrein van Jager. De kracht van de studie van Jager ligt in de verbinding die ze legt tussen de organisatie Publieke Werken en de uitwerking van het (dis)functioneren van deze instelling op het dagelijkse leven en de zichtbare bebouwing in de stad. Deze verbinding legt ze door gedetailleerde, vaak zelfs spannende beschrijvingen te geven. Maar dit beschrijvende is meteen ook de zwakte van deze dissertatie. Ik mis een echte onderzoeksvraag. Pas in de epiloog stelt Jager zich een heel concrete vraag: hoe komt het toch dat Publieke Werken in de negentiende eeuw onophoudelijk achtervolgd werd door haar negatieve imago? De auteur maakt geen analyse op grond waarvan ze een conclusie zou kunnen trekken, maar houdt het bij het weergeven van de verklaringen van een aantal sleutelfiguren uit Publieke Werken. Het is jammer dat Jager in haar boek, op grond van het vele materiaal dat ze bestudeerd heeft, niet tot scherpere analyses komt. Ze laat zich vooral leiden door wat ze in het archief tegenkomt. Vreemd is het dan te ontdekken dat ze in sommige hoofdstukken wel erg sterk leunt op de, eveneens in het archief aange troffen, herinneringen van een van de hoofdrolspelers, J.G. van Niftrik (hoe betrouwbaar zijn die in de wetenschap dat ze pas jaren na dato op schrift werden gesteld en wat weten we eigenlijk van de intenties waarmee ze opgeschreven zijn?).

Dit is een studie waarvoor de auteur veel lof toekomt als het gaat om de toegankelijkheid van het verhaal en het materiaal. Maar het is ook een studie waarbij regelmatig de vraag rijst waarnaar de auteur nu precies onderzoek heeft gedaan.

*Charles Jeurgens,
Dordrecht*

Bert Altena en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede. Geschiedenis van Westerse samenlevingen 1750-1989* (Hilversum: Verloren, 2003) 400 pp. ISBN 90-6550-743-4

Dit is een geslaagd handboek voor beginnende geschiedenisstudenten, bovendien een knappe prestatie van beide auteurs. Over het algemeen geldt: hoe langer de tijdsperiode, hoe meer aspecten en hoe groter het geografische gebied, des te omvangrijker wordt het handboek en des te groter het auteurscollectief, zie de Amerikaanse handboeken over *Western Civilization* of *World Societies*. Altena en Van Lente beperken zich tot de westerse samenlevingen ná 1750 en dan alleen de economische, culturele en politieke aspecten in hun onderlinge samenhang (p. 6), maar voor twee auteurs is deze opzet nog een hele kluit. Ze zijn er desalniettemin in geslaagd om een didactisch verantwoord, goed leesbaar en over het algemeen toegankelijk boek te maken. Sociale geschiedenis is in hun visie geen apart aspect, maar zij beschouwen de politiek, de cultuur en de economie als 'aspecten van het complexe sociale proces' met als gevolg: 'dit hele boek is sociale of maatschappijgeschiedenis' (p. 17). Een prima uitgangspunt, dat meteen ook de wortels van de auteurs, beiden verbonden aan de afdeling maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam, verraadt. De titel verwijst naar de verschillende vormen van vrijheid die respectievelijk de Verlichting, de Franse Revolutie en Industriële Revolutie brachten, en naar de rede als grondslag van een nieuwe maatschappelijke orde die na 1750 gaandeweg gestalte kreeg.